

ՍԵՐԱՍՏԻԱՆ ՇԱՀՈՒՄԵԱՆԻ ԵՐԿԱՍՏԻՃԱՆ ՀՆՉՈՅԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

ՎԱՐԴԱՆ Զ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ
vz.petrosyan@mail.ru

Հնչոյթաբանութեան տեսութեան հիմնահարցերով զբաղուել են տարբեր լեզուաբանական դպրոցների ներկայացուցիչներ, սակայն յայտնի է, որ այդ գիտակարգի ձեւաւորումը առաւելապէս կապուած է կառուցուածքային լեզուաբանութեան, մասնաւորապէս՝ Պրահայի դպրոցի եւ ամերիկեան նկարագրական լեզուաբանութեան (descriptive linguistics) ներկայացուցիչների գործունէութեան հետ: Հնչոյթաբանութիւնը (phonology) ձեւաբանութեան (morphology), աւելի ճիշտ՝ ձեւոյթաբանութեան (morphemics) հետ միասին դիտուում էր լեզուաբանութեան այն բնագաւառներից մէկը, որում աւելի հեշտ էր կիրառել կառուցուածքային լեզուաբանութեան սկզբունքները, ի տարբերութիւն, օրինակ, բառագիտութեան, յատկապէս՝ իմաստաբանութեան¹: Այս առումով կառուցուածքային լեզուաբանութեան ասանդական կենտրոններից հետետեղական էին յատկապէս դանիական դպրոցի ներկայացուցիչները, որոնց, սակայն, առաւելապէս զբաղեցրել է ընդհանուր լեզուաբանական տեսութիւն մշակելու գաղափարը: Ուստի նրանք հնչոյթաբանական (phonemic) քիչ թէ շատ ամբողջական ուսմունք չստեղծեցին: Դանիական կառուցուածքաբանութիւնը ամէնից հետետեղականը եղաւ Ֆերդինանտ Դը Սոսիւրի «Լեզուն ձեւ է եւ ոչ թէ սուբստանց» կանխադրոյթը կիրառելու հարցում: Սակայն 1960ականներին կառուցուածքային լեզուաբանութեան նոր սերնդի ներկայացուցիչներին, որոնց շարքերը համալրելու յայտ էր ներկայացրել նաեւ Սերաստիան Կ. Շահումեանը, լեզուական կառուցուածքը բացայայտելու առումով այլեւս չէին գոհացնում ասանդական դպրոցների կողմից կիրառուող մեթոդները եւ նրանց հետետեղականութիւնը: Շահումեանը դրանով է բացատրել ինչպէս *երկաստիճան հնչոյթաբանութեան* (այսուհետեւ՝ ԵՀ), այնպէս էլ կառուցուածքային լեզուաբանութեան նոր կաղապարի մշակման անհրաժեշտութիւնը²:

ԵՀի ամբողջական շարադրանքը Շահումեանը ներկայացրել է «*Problemy Teoreticheskoy Fonologii*» («Տեսական հնչյոթաբանության հիմնահարցերը»)՝³ գրքում, ապա զարգացրել է յետագայում հրապարակած յօդուածներում:

1) Հնչյոթաբանական ուսմունքները դասակարգելով երեք տեսակի՝ ֆիզիկական, յարաբերակցային-ֆիզիկական եւ յարաբերակցային, Շահումեանի կարծիքով իր ժամանակի գիտության չափանիշներով հետաքրքրութիւն են ներկայացնում միայն երկրորդ եւ երրորդ տեսակներին վերաբերողները, իսկ առաջինները (Լեւ Վ. Շէրբա⁴ եւ Դանիէլ Ջոունզ) այլեւ ունեն միայն պատմական նշանակութիւն: Շահումեանը զուտ պատմական նշանակութիւն է վերագրում նաեւ *հնչյոթի* (phoneme) հոգեբանական հայեցակարգին՝ ի դէմս Բոդուէն Դը Կուրտենէի եւ Է. Սեպիրի հնչյոթաբանական պատկերացումների: Երկրորդ տեսակին են վերաբերում Նիկոլայ Ս. Տրուբեցկոյի⁵, Լուի Ելմպելի⁶, Ուիլեամ Թոտոլէի⁷ հնչյոթաբանական հայեցակարգերը, ինչպէս նաեւ 1950ականներին ԱՄՆում Ռոման Եակոբսոնի, Գիմար Ֆանտի, Մորիս Հալէի եւ Ե. Չեռիի կողմից մշակուած երկատումային հնչյոթաբանութիւնը⁸:

2) ԵՀի գլխաւոր առանձնայատկութիւնը վերացարկման երկու՝ *դիտարկման* եւ *կոնստրուկտի* (konstrukt, կառոյցք) աստիճանների տարբերակումն է, ըստ որոնց բնութագրում են լեզուական միատոնները: Այս սկզբունքը Շահումեանը փոխառել է «ֆիզիկայի եւ միւս վերացական տեսական գիտութիւնների» ոլորտից (18): ԵՀի մեթոդաբանական հիմքը *վարկածային-արտածական մեթոդն* է (hypothetical-deductive method)՝ որպէս ընդհանուր գիտական մեթոդ: Վարկածային-արտածական մեթոդի համար նշում է երկու հիմնական առանձնայատկութիւն. 1) այն «պահանջում է որոշակի տեսական հիմնախնդրի լուծմանը ենթակայ փաստերի խիստ ընտրութիւն» (19), 2) նրա կիրառումը «յանգեցնում է ոչ այնքան նոր փաստերի բացայայտմանը, որքան արդէն յայտնի փաստերը նոր լոյսի ներքոյ լուսաբանելուն» (20): Դիտարկման աստիճանում քննելի են ֆիզիկական, նիւթական բնութագիր ունեցող միատոններն ու իրողութիւնները (օր.՝ հնչիւնները/sound), իսկ կառոյցքի աստիճանում՝ անմիջականօրէն ոչ-դիտարկելի, այսինքն՝ վերացական միատոններն ու իրողութիւնները:

րը (օր.¹ հնչյոթները): Սա այն հիմնական սկզբունքն է, որով ԵՀը տարբերում է հնչյոթաբանական միա հայեցակարգերից: Ի տարբերություն հնչյոթաբանության միաստիճան հայեցակարգերի (այդպիսիք են համարում միա բոլոր տեսությունները), որոնցից որոշների՝ հնչյոթին տրուած բնութագրերում առկայ է ֆիզիկական բաղադրիչը (հմմտ. օր.² բաշխական, ծայնաբանական-արտաբերական եւ գործառական տեսությունները³),- երկաստիճան հայեցակարգում հնչյոթներ են համարում «այն բաղադրիչները, որոնք իրենց մէջ ֆիզիկական ոչինչ չեն պարունակում» (35): Այլ խօսքով, ըստ *երկաստիճան հնչյոթաբանական հայեցակարգի* (ԵՀՀ)⁴ հնչյոթները գիտական վերացարկումներ են: Հնչյոթները վերացական միատրներ է համարում նաեւ Տրութեցկոյը, որովհետեւ նրա կարծիքով դրանք խօսքում կիրառուող որոշակի հնչիւնների լեզուական համարժէքներն են եւ յաճախ հնչյոթաբանական մէկ միատրի մէջ համատեղում են ծայնաբանական զգալիօրէն տարբեր բաղադրիչներ (հմմտ. «Հնչիւնները երբեք բուն հնչյոթները չեն, որքանով հնչյոթը չի կարող պարունակել հնչյոթաբանօրէն ոչ-էական ոչ մի գիծ, ինչը խօսքի հնչիւնի համար փաստօրէն անխուսափելի է: Որոշակի հնչիւնները, որոնք լսում են խօսքում, աւելի շուտ հնչյոթների նիւթական խորհրդանիշներն են»⁵): ԵՀՀում հնչյոթները ոչ միայն վերացական, այլեւ բացառապէս յարաբերակցային միատրներ են, այն է՝ *կառոյցներ*⁶, այսինքն՝ «գիտութեան չդիտարկուող առարկաների մասին հասկացութիւններ», որոնք կանխադրում են «տարրական հասկացութիւնների հետ այսպէս կոչուած համապատասխանութիւնների սկզբունքի ճանապարհով» (34), իսկ «Հնչիւնները ուղղակի դիտարկմամբ տրուած բաղադրիչներ են, որոնք ծառայում են հնչյոթների տուստրատներ» (35):

Վերացարկման երկու տարբեր աստիճանների պատկանող միատրների՝ հնչիւնների եւ հնչյոթների միջեւ կապ ստեղծելու համար կանխադրում է յատուկ «վարկածային յարաբերութիւն», որին Շահումեանը տալիս է «մարմնատրման յարաբերութիւն» անուանումը՝ «մարմնատրում» եզրոյթը փոխառելով *կիբեռնետիկայի* ոլորտից (35): Հնչյոթների եւ հնչիւնների միջեւ մարմնատրման յարաբերութեան կանխադրումը նրան հիմք է տալիս խօսելու նոր որակի հնչիւնների առկայութեան մասին, որոնք «ոչ

թէ պարզապէս ֆիզիկական բաղադրիչներ են, այլ յարաբերակցային-ֆիզիկական բաղադրիչներ», այսինքն՝ դարձեալ որոշակի վերացարկումներ: Դրանց նա տալիս է «հնչոյթային սուբստրատներ» անուանումը: Այդպիսով, նա տարբերակում է *հնչիւնի* հասկացութիւնը, *հնչոյթային սուբստրատի* հասկացութիւնը եւ *հնչոյթի* հասկացութիւնը, որոնցից առաջինները ֆիզիկական բաղադրիչներ են, երկրորդները՝ յարաբերակցային-ֆիզիկական բաղադրիչներ, իսկ երրորդները՝ «մաքուր յարաբերակցային բաղադրիչներ, այսինքն՝ կառոյցներ» (37): Այսպէս, ի՞նչ յաջորդականութիւնը մարմնաւորում է երեք հնչոյթային սուբստրատ՝ թ(«ճ») իսպաներէնում եւ լեհերէնում, տ(«տ») ու ձ(«ձ») անգլերէնում եւ գերմաներէնում: ԵՀի անհրաժեշտութիւնը հիմնաւորելու նպատակով Շահումեանը նշում է միաստիճան տեսութիւններին, մասնաւորապէս, Տրուբեցկոյի եւ Ելմսլեի հնչոյթաբանական հայեցակարգերին բնորոշ՝ *հնչոյթի փոխակերպման* (transposition) եւ *հնչոյթի յարացուցային* (paradigmatic) ու *շարակարգային* (syntagmatic) նոյնականացման անտիմոնիաները (հակօրինութիւններ) եւ առաջարկում դրանց յաղթահարման հնարաւորութիւններն ըստ երկաստիճան տեսութեան: Այսպէս, 1) հնչոյթաբանական եւ ոչ-հնչոյթաբանական հակադրութիւնների, 2) հնչոյթաբանական միաւորի՝ որպէս հնչոյթաբանական հակադրութեան անդամի, 3) հնչոյթի՝ որպէս տուեալ լեզուի տեսանկիւնից անտրոհելի նուազագոյն միաւորի մասին Տրուբեցկոյի հիմնարար դրոյթները յանգեցնելով՝ 1) «հնչոյթները նշանակողների տարբերակմանը ծառայող բաղադրիչներ են» եւ 2) «հնչոյթները ձայնաբանական բաղադրիչներ են» դրոյթներին (24), Շահումեանը նշում է, որ եթէ առանձնաբար այդ դրոյթները ճիշտ են, ապա ամբողջութեան մէջ դրանք հակասում են մէկը միայն, որովհետեւ «եթէ ճիշտ է, որ հնչոյթները ձայնաբանական բաղադրիչներ են, ապա այդտեղից հետեւում է, որ նրանք չեն կարող փոխակերպուել ֆիզիկական սուբստանցի այլ ձեւերի, այլապէս նրանք կը դադարեն լինել իրենք, այսինքն՝ ձայնաբանական բաղադրիչներ» (24): Ըստ Շահումեանի, ԵՀը այդ տեսական դժուարութիւնը յաղթահարում է՝ վերացարկման երկաստիճան մեթոդի կիրառումով եւ ֆիզիկական (=սուբստանցիոնալ) միաւորի՝ հնչիւնի եւ յարաբերակցային միաւորի՝ հնչոյթի միջեւ

կանխադրելով յարաբերակցային-ֆիզիկական բաղադրիչը՝ *հնչոյթային սուբստրատը*:

Ինչպէս հնչոյթը, այնպէս էլ յարացուցային եւ շարակարգային հակադրութիւնները համարելով «առաջնային, չորոշակիացող հասկացութիւններ»՝ նա առաջարկում է հետեւեալ օրէնքը. «.... ցանկացած հնչոյթ պիտի հակադրութեան մէջ գտնուի առնուազն մէկ հնչոյթի նկատմամբ յարացուցային առանցքի վրայ եւ առնուազն մէկ հնչոյթի նկատմամբ շարակարգային առանցքի վրայ» (37):

Այս առնչութեամբ պիտի նկատել, որ Շահումեանը, յատոյթային մակարդակում տարբերակելով հնչաբանական բաղադրիչների վերացարկման երկու աստիճան, իրականում տարբերակում է հնչաբանական երեք միաւոր, որոնցից մէկը՝ «հնչոյթային սուբստրատը», կապող՝ միջանկեալ օղակի դեր է կատարում միւս երկուսի միջեւ:

3) Հնչոյթաբանական այլ տեսութիւններում (գործառական, բաշխական եւն) ընդհանուր առմամբ հնչոյթի եւ նրա կիրառական տարբերակի (= հնչիւնի, այլահնչակի, փոփոխակի եւն) յարաբերակցութիւնը դիտում է որպէս դասի եւ նրա որոշակի ներկայացուցչի յարաբերակցութիւն. հնչոյթն ընկալում է որպէս հնչիւնների դաս: Ըստ ԵՀի՝ հնչոյթի եւ հնչիւնի (կամ՝ *այլահնչակի/al-lophe*) միջեւ յարաբերակցութիւնը չի կարող լինել դասի եւ նրա անդամի, այսինքն՝ սեռի եւ տեսակի յարաբերակցութիւն, որովհետեւ դրանք պատկանում են վերացարկման տարբեր աստիճանների: Հնչոյթ-հնչիւն անցման շահումեանական սխեման բազմաշերտ է. այլահնչակի հասկացութիւնը փոխարինելով *հնչոյթակերպի* (phonemoid) հասկացութեամբ՝ դիտարկման աստիճանում նա գերադասում է խօսել «որոշակի հնչոյթակերպի» եւ «վերացարկուած հնչոյթակերպի» մասին, որոնցից առաջինը անհատական հնչիւնն է՝ որպէս «անհատական հնչոյթի սուբստրատ» (a_1 , a_2 , a_3 ...), իսկ երկրորդը՝ անհատական հնչիւնների դասն է՝ որպէս «նոյնական անյատական հնչոյթների սուբստրատ» (a): Կառոյցների աստիճանում դրանց համապատասխանում են «որոշակի հնչոյթները» ($\langle a_1 \rangle$, $\langle a_2 \rangle$ $\langle a_3 \rangle$, ...) եւ «վերացարկուած հնչոյթը» ($\langle a \rangle$) (46): Ըստ այդմ՝ «անցումը հնչիւնի հասկացութիւնից հնչոյթի հասկացութեանը տեղի է ունենում անհատական հնչ-

իւններից դէպի անհատական հնչոյթները՝ անհատական հնչոյթային սուբստրատների միջոցով» (41):

Բաղադրիչների առանձնացման նշուած սկզբունքը հետեւողականօրէն կիրառուած է ինչպէս *ենթահատկոյթային* (subsegmental), այնպէս էլ *վերյատկոյթային* (supersegmental) մակարդակներում: Ենթահատկոյթային մակարդակում ԵՀը հնչաբանական որոշակի կարգավիճակ է վերագրում «տարբերակիչ տարրերին» (կամ՝ տարբերակիչ յատկանիշներին): Միմեանցից տարանջատելով ձայնաբանական յարկութիւնը եւ *տարբերակիչ բաղադրիչը*՝ կառոյցքի աստիճանում սահմանազատուած են «որոշակի տարբերակիչներ» («T₁», «T₂», «T₃»...) եւ «վերացարկուած տարբերակիչ» («T»), իսկ դիտարկման աստիճանում՝ «որոշակի տարբերակիչակերպեր» (T₁, T₂, T₃...) եւ «վերացարկուած տարբերակիչակերպ» (T) (52): Վերհատկոյթային մակարդակում Շահումեանը տարբերակում է *կուլմինատորի* (culminator)¹² հասկացութիւնը, որի տարատեսակներն են *առոգանոյթը* (prosodema) եւ *երաժշտականութիւնը* (musicality, musicalness): Առոգանոյթը «ազդանշանում է, թէ որքան բառոյթներ, բառեր կամ բառերի խմբեր կան խօսքային հոսընթացում», երաժշտականութիւնը «ազդանշանում է, թէ որքան են հնչոյթաբանական վանկերը խօսքային հոսընթացում» (74):

4) Վարկածային-արտածական մեթոդը հնչոյթաբանական վերլուծութեան մէջ կիրառելիս Շահումեանն առաջնորդուած է հնչոյթի եւ նշանակութեան (=իմաստի), լայն առումով՝ հնչոյթի եւ լեզուական նշանի (marker) յարաբերակցութեան այն պատկերացումով, ըստ որի՝ *հնչոյթները լեզուում ծառայում են ոչ թէ նշանակողների (signified), այլ՝ նշանակողների (significant, signifier) տարբերակմանը*: Դա նոյնպէս ԵՀի հայեցակարգային դրոյթներից է, որով այն սահմանազատուած է հնչոյթաբանական այլ ուսմունքներից: Ի տարբերութիւն մինչեւ 1950ականները մշակուած տեսութիւնների, որոնք, անկախ հնչոյթի բնորոշման ելակէտից կամ առհասարակ նրան վերագրուած յատկութիւններից, ընդհանուր առմամբ հնչոյթի բնութագրական յատկանիշը կամ դրանցից մէկն են համարում աւելի բարձր մակարդակի միաւոր(ներ)ի՝ ձեւոյթի եւ բառի կազմում իմաստատարբերակիչ դեր ունենալը (Դը Կուրտենէ, Շչերբա, Բլումֆիլդ, Տրոբեցկոյ եւ ուրիշներ), ապա

ըստ ԵՀԻ՝ հնչյոթը ծառայում է համեմատուող միատրների հնչիւնական պատեմանների՝ *նշանակողների* (եւ ոչ թե՛ *նշանակողներին*) տարբերակմանը¹³: Այդպիսի շրջադարձի համար հիմք են եղել, մի կողմից, հնչյոթաբանական տարբեր ուսմունքներում (Տրութեցկոյի, Ելմսլեի, Թուողէլի) նկատուած անտինոմիաները (դրանցից մէկին մենք անդրադարձանք), միւս կողմից՝ լեզուներում առկայ բառային կրկնակները (*doubles*) (հմմտ. ռուսերեն *krynka-krinka*՝ «կուլա, պուլիկ», *tsellodloza-tselluloza*՝ «թաղանթանիպ», *drofa-drokha*՝ «(թռչուն) մեծ արոս», *sistern-tsistern*՝ «ցիւտեռն», *matras-matrats*՝ «ներքնակ» են.¹⁴), որոնք ակնյայտ հակասութեան մէջ են հնչյոթի՝ իբրեւ իմաստատարբերակիչ միատրի բնորոշման հետ: Ուստի, ըստ Շահումեանի, նպատակայարմար է, որ նշանակողների նոյնութիւններն ու տարբերութիւնները սահմանելիս հնչյոթաբանութիւնը իմաստաբանական չափորոշիչները փոխարինի «խօսողների լեզուաբանական պահուածքի չափորոշիչներով» (16):

ԵՀՆ «խօսողների լեզուաբանական պահուածքի տուեալները» դիտում է ելակէտային փաստեր, «որոնց համար մենք բացատրութիւններ ենք փնտռում հնչյոթաբանական տուեալների միջոցով»: Լեզուաբանական պահուածքի փաստերը, ըստ Շահումեանի, «խորքային լեզուաբանական օրինաչափութիւնների տրամաբանական հետեւանք են, որոնք անհրաժեշտ է բացայայտել խիստ լեզուաբանական վերլուծութեան ճանապարհով» (17): Միաժամանակ նա առաջարկում է գործառական հնչյոթաբանութեան մէջ կիրառուող «հնչյոթաբանական հակադրութեան» հասկացութիւնը փոխարինել «կոնտրաստի» հասկացութեամբ: Պիտի ասել, որ այդ երկու հասկացութիւններն էլ նա փոխառել է ամերիկեան կառուցուածքային լեզուաբանութիւնից (Ջ. Հադիս, Չ. Հոքէտ), մասնատրապէս՝ նրա մի դրսեւորումը համարուող սերող լեզուաբանութիւնից (Նորմ Չոմսկի), որը նոյնպէս առաջարկում էր լեզուն բացառապէս ձեւային չափորոշիչներով վերլուծելու սկզբունքներ¹⁵:

Որ հնչյոթաբանական վերլուծութեան իմաստային չափորոշիչը բացարձակ ընդգրկում չունի, վերոյիշեալ օրինակներից բացի, վկայում են նաեւ համանունները, որոնց իմաստային տարբերակումը պայմանաւորուած է խօսքային իրավիճակով (հմմտ.

[zastavit'] 1. «մէկին ստիպել մի բան անել» եւ 2. «ցանկապատել, ծածկել» (=zagaradit'), vyderzhka 1. «ամրութիւն» եւ 2. «մէջքերում», metr 1. «100 սանտիմետր», 2. «բանաստեղծական չափ» եւ 3. «ուսուցիչ» եւն՝ ուսերէնում,- right- 1. «իրաւունք», 2. «աջ կողմը», 3. «աջ հայեացքների տէր», rifle- 1. «հրացան», 2. «կողոպտել» եւն՝ անգլերէնում,- դար- 1. «հարիւրամեակ» 2. «լեռան գագաթ», 3. «հագուստ» 4. «միասին, հետը» եւն՝ հայերէնում): Սակայն, դրանով հանդերձ, հնչոյթների իմաստատարբերակիչ հակադրութիւնը լեզուաբանական չափորոշիչ է եւ լուրջ չափորոշիչ: «Խօսողների լեզուաբանական պահուածքը» ոչ միայն հնարաւոր չէ լեզուաբանական չափորոշիչ համարել, այլեւ բաւականին առաձգական, ոչ-յստակ եւ, մասնատրապէս հնչոյթաբանութեան ոլորտում, գործնականում դժուար կիրառելի հասկացութիւն է:

5) Չնայած որ իբրեւ գիտակարգ՝ հնչոյթաբանութիւնը ծեւտորուել է յատկապէս կառուցուածքային լեզուաբանութեան ներկայացուցիչների ջանքերով, բայց եւ այնպէս, ըստ Շահումեանի, ոչ-բոլոր հնչոյթաբանական ուսմունքները կարող են համարուել իսկապէս կառուցուածքային: Կառուցուածքային մօտեցումը պահանջում է, որ բոլոր բաղադրիչները «դիտարկուեն միայն որպէս որոշակի յարաբերութիւնների հատման կէտ, բաղադրիչի միւս բոլոր բնութագրերը կառուցուածքային տեսանկիւնից էական չեն» (85): Լեզուական կառուցուածքի նոյնպիսի պատկերացում է ընկած նաեւ կոպենհագընեան *լեզուոյթաբանութեան* (glossématcs) հիմքում¹⁶: Ուստի ոչ-պատահականօրէն հնչոյթաբանական հայեցակարգերից մէկը, որի հետ ԵՀՐ շփման ընդհանուր եզրեր է դրսեւորում, հենց լեզուոյթաբանական հնչոյթաբանութիւնն է, չնայած որ, ինչպէս արդէն ասուեց, լեզուոյթաբանները հնչոյթաբանական ամբողջական տեսութիւն չեն ստեղծել, այլ հնչոյթաբանութեան հարցերին անդրադարձել են ընդհանուր լեզուաբանական (=լեզուոյթաբանական) տեսութեան շրջանակներում: Ինչպէս հնչոյթը, այնպէս էլ լեզուական միաւորները, առհասարակ, ելմպլետան լեզուոյթաբանութեան մէջ բնորոշում են մի կողմից՝ նշանային յարաբերութեան, միւս կողմից՝ լեզուական կառուցուածքում յարաբերութիւնների տեսանկիւնից: Լեզուական նշանը կամ «նշանային արտայայտութիւնը» Սոսիւրի հետետողութեամբ բնորոշելով որպէս «երկկողմանի էութիւն»¹⁷, Ելմպլետը առաջա-

դրում է *Ֆիգուրի*՝ որպես նշանի բաղադրիչի գաղափարը: Ըստ Ելմպելի՝ Ֆիգուրն ունի միայն արտայայտության հարթակ. Ֆիգուրներ են վանկերը եւ հնչյոթները, որոնք, չունենալով բովանդակության հարթակ, մասնակցում են բովանդակության հարթակ ունեցող միաւորների, օր.՝ բառերի կազմաւորմանը: Լեզուոյթաբանութեան առանցքային դրոյթներից մէկը բովանդակութեան հարթակի ձեւերի եւ արտայայտութեան հարթակի ձեւերի տարբերակումն է: Ըստ այդմ, Ֆիգուրները եւս, չնայած որ ունեն միայն արտայայտութեան հարթակ, որպէս նշանի բաղադրիչներ՝ գործառում են երկու հարթակներում էլ¹⁸: Ի տարբերութիւն Ջունգի դպրոցի (Լոնդոնի դպրոց), որը, հնչոյթի տարբերակիչ դերն ընդունելով հանդերձ, այն չի ներառում սահմանումի մէջ, որ նոյնն է, թէ հիմնական չի համարում հնչոյթային բնութագրի համար, Ելմպելը պրահացիների նման ոչ միայն հակուած է յատուկ նշանակութիւն տալու «տարբերակիչ չափորոշիչին»՝ որպէս միակ էականի», այլեւ այն համարում է Պրահայի խմբակի գլխաւոր ծառայութիւնը¹⁹: «Տարբերակիչ» (distinctive) եզրոյթը լեզուոյթաբանութեան մեջ գործածուում է լայն առումով՝ նկատի ունենալով լեզուական երկու հարթակների ձեւերը: Հետեւաբար Ֆիգուրներին բնորոշ է նաեւ իմաստաբերակիչ գործառոյթը՝ որպէս նշանի բովանդակային հարթակի բաղադրիչ:

Ըստ Շահումեանի՝ հնչոյթի *լեզուոյթաբանական* հայեցակարգի «կարելոր նուաճումը լեզուաբանական գիտութեան մէջ» այն է, որ հնչոյթը դիտուում է «մաքուր յարաբերութիւնների բաղադրիչ, որը ներկայացւում է հնչիւններով», բայց եւ որը իր մէջ ֆիզիկական ոչինչ չի պարունակում: Նա հնչոյթի լեզուոյթաբանական հայեցակարգի բացթողումն է համարում «տարբերակիչ բաղադրիչները» լեզուի ֆիզիկական սուբստանցին վերագրելը եւ ըստ այդմ՝ դրանք հնչոյթաբանութեան ուսումնասիրութեան շրջանակից դուրս թողնելը: Իսկ դրա պատճառը լեզվոյթաբանութեան մէջ «վերացարկման երկու աստիճանների՝ դիփարկման աստիճանի եւ կառոյցքների աստիճանի բացայայտ կերպով (explicit) սահմանազարման բացակայութիւնն է», որի կիրառման դէպքում տարբերակիչ բաղադրիչները կը դասուէին կառոյցքների շարքում²⁰:

Հնչյթի երկաստիճան եւ լեզուոյթաբանական հայեցակարգերի միջեւ ընդհանրութիւնը առաջին հերթին պայմանաւորուած է նրանց համար ընդհանուր մեթոդական հիմքի՝ արտածական (deductive) մեթոդի առկայութեամբ, որը, ըստ Ելմսլեւի, առաջին անգամ ինքն է կիրառել լեզուաբանական վերլուծութեան մէջ²¹: Սակայն, ինչպէս երեւում է վերը ներկայացրածից, այդ երկու տեսութիւնները տարբերում են մի կարելու հանգամանքով՝ *իմաստաբարբերակի* գործօնի նկատմամբ վերաբերմունքով, որը հիմնական բնութագրիչ է հնչյթի լեզուոյթաբանական հայեցակարգում եւ, ընդհակառակն, անընդունելի է ԵՀի համար:

Թուողէլի հնչյթաբանական հայեացքների ամփոփումը *Հնչյթի Բնորոշման Շուրջ* աշխատութիւնն է: Հնչյթը բնորոշելով իբրեւ բացասական, յարաբերական վերացարկում, որը գոյութիւն ունի միայն որպէս յարաբերակցութեան անդամ, իսկ հնչյթաբանական համակարգը՝ ոչ թէ հնարաւոր կաղապար, այլ միայն որպէս հնչյթաբանական յարաբերութիւնների գումար, Թուողէլը, ըստ էութեան, հնչյթը համարում է «վերացական անիրական միաւոր»: Հնչյթը բնորոշելով որպէս միատեսակ կազմակերպուած դասերի միատեսակ կազմակերպուած անդամ՝ նա տարբերակում է *մակրոհնչյթներ* /macrophoneme/ (հնչյթային դասերը) եւ *միկրոհնչյթներ* /microphoneme/ (դասերի անդամները): «Հնչյթաբանօրէն նուազագոյն կերպով տարբերուող ձեւերի դասերի անդամների միջեւ յարաբերութիւնները» համարելով «նուազագոյն հնչյթաբանական տարբերութիւններ»՝ Թուողէլը միկրոհնչյթը բնորոշում է իբրեւ «ձեւերի միջեւ նուազագոյն հնչյթաբանական տարբերութեան (այդպիսի յարաբերութեան) անդամ»²²: «Միկրոհնչյթները, որպէս այդ նման եւ փոխ-միանշանակ տարբերութիւնների անդամներ, նման ձեւով կարգաբերուած են դասերի մէջ»: Ուստի նա մակրոհնչյթները բնորոշում է իբրեւ «ձեւերի միջեւ նման նուազագոյն հնչյթաբանական (յարաբերութիւնների) տարբերութիւնների՝ բոլոր նման ձեւով կարգաբերուած անդամների (միկրոհնչյթների) գումար»²³: Այսպէս, [p]ը pիլում [pil] «դելահատ» եւ [p₂]ը ոքում [ոքəp] «նիրհ, նիրհել» միկրոհնչյթներ են, որոնց միաւորումը <P> մակրոհնչյթի մէջ ոչ թէ հնչման առարկայական նմանութեան արդիւնք է, այլ յարաբերութիւնների համամասնութեան: Միկրոհնչյթի եւ մակրոհնչյթի յա-

րաբերութիւնը հիմնուած է արտայայտութեան հարթակի բնութագրիչների վրայ: Այդքանով իսկապէս հնչոյթի թուողէեան ըմբռնումն ընդհանրութիւն է դրսեւորում ԵՀի հետ: Սակայն, ինչպէս լեզուոյթաբանութիւնից, Թուողէի հնչոյթաբանական պատկերացումներից եւս իմաստատարբերակիչ գործօնը լիովին օտարուած չէ: Համեմատուող, աւելի ճիշտ՝ յարաբերուող բաղադրիչները, այդ թում՝ հնչոյթը, բնորոշելով «ծեւ» ընդհանուր անուանումով՝ Թուողէլը գրում է. «Նոյնական համարուող ձեւերը համապատասխանում են հնչիւնաբանօրէն իմաստակիր (ընդգծ.՝ Վ.Պ.) նման դէպքերին: Այդպիսի ձեւերը կոչւում են հնչոյթաբանօրէն նմաններ»²⁴: Ապա. «Բացառութեամբ համանունների, տարբեր համարուող ձեւերը համապատասխանում են հնչիւնաբանօրէն իմաստակիր [ընդգծ.՝ Վ.Պ.] տարբեր դէպքերին: Այդպիսի ձեւերը կոչւում են հնչոյթաբանօրէն տարբերներ»²⁵:

Երկատումային դասակարգման (ԵԴ) հեղինակները հարազատ են մնում հնչոյթի՝ որպէս տարբերակիչ յատկանիշների փնջի բնորոշմանը²⁶, որը, ըստ ամենայնի, դեռեւս «Պրահայի խմբակի» գործունէութեան շրջանից Եակոբսոնի մօտ ամրապնդուած համոզում է եղել: Սակայն, ի տարբերութիւն գործառական հնչոյթաբանութեան ներկայացուցիչների, որոնք տարբերակիչ կամ հնչոյթաբանական յատկանիշ ասելով նկատի են ունենում արտաբերական յատկանիշները, Եակոբսոնը եւ համահեղինակները տարբերակիչ յատկանիշների մէջ ներառում են նաեւ ծայնաբանական յատկանիշներ: Ըստ այդմ, նրանք հնչոյթները բնորոշում են ըստ «կոնտրաստ» ձեւաւորող 16 յատկանիշների, որոնցից 4ը *առոգանական* են (prosodic), իսկ 12ը համարում են *ներքին* (inside) յատկանիշներ: Առոգանականները տարբերակւում են ըստ *տոնի*, *ուժի*, *քանակութեան*, *շեշտի* եւ *երկարութեան միջեւ փոփոկապակցուածութեան* յատկանիշների: Ըստ էութեան, կարելի է յատկապէս *ներքին* որակուածները: Վերջիններն իրենց հերթին բաժանւում են երկու տեսակի՝ 1) *հնչեղութեան յարկանիշների* (ծայնաւոր-ոչ ծայնաւոր, բաղաձայն-ոչ բաղաձայն, հաւաք (compact)-ոչ պարզորոշ (diffuse), լարուած-ոչ լարուած, ձայնեղ-խուլ, ոնգային-բերանային, ընդհատուած-չնդհատուած, կտրուկ-ոչ կտրուկ, կոկորդայնացած-չկոկորդայնացած) եւ 2) *տոնի յարկանիշների* (ցածր-բարձր, կիսվարային (flat)-

պարզ, կիսվերային (sharp)-պարզ²⁷: Թուարկուած յատկանիշներից իսկ երեւում է, որ հնչոյթների տարբերակումը, ասելի, քան որեւէ տեսութեան մէջ, հիմնուած է ֆիզիկական սուբստանցի վրայ: Աւելին, ԵԴի հեղինակները մերժում են հնչոյթի թուողէեան ըմբռնումը, ըստ որի՝ հնչոյթները «լեզուի վերացական, ոչ իրական միատրոններ»²⁸ են: Ի տարբերութիւն որոշ հնչոյթաբանների, որոնք հնչոյթաբանութեան եւ հնչիւնաբանութեան քննութեան ոլորտները սահմանազատելու, նրանց ուսումնասիրութեան բուն առարկաները տարբերակելու եւ վերջապէս նրանց ինքնուրոյնութիւնը շեշտելու համար կարելորել են այդ երկու գիտակարգերի գէթ պայմանական տարանջատումը²⁹, ԵԴի հեղինակները, ընդհակառակն, հնչոյթաբանական իրողութիւնների բացայայտման համար կարելորում են հնչիւնաբանութեան դերը³⁰: Այս առումով, թերեւ, ԵՀի եւ ԵԴի միջեւ՝ իբրեւ հնչոյթաբանական հայեցակարգերի, ընդհանրութիւնն ասելի մեծ է, քան ԵԴի եւ գործառական հնչոյթաբանութեան միջեւ, ներառեալ երկու՝ Պրահայի եւ Մոսկուայի դպրոցները, երկու վերապահումով. 1) ի տարբերութեան ԵՀի, ԵԴն միաստիճան հայեցակարգ է, 2) ԵԴն հնչոյթի քննութեան նկատմամբ ունի «ներքին» (inside) մօտեցում, ի տարբերութիւն հնչոյթաբանական այլ հայեցակարգերի, այդ թում՝ ԵՀի, որոնց մօտեցումը, ըստ էութեան, «արտաքին» (outward) է:

6) Կառուցուածքի ըմբռնումը հիմնարար նշանակութիւն ունի կառոյցներով գործառող բոլոր տեսական գիտութիւնների համար: ԵՀի՝ որպէս իրականում կառուցուածքային հնչոյթաբանական ուսմունքի կառուցուածքաբանական նկարագիրը, ըստ Շահումեանի, ապահովում է վերացարկման կառոյցների աստիճանը, որովհետեւ ոչ-դիտարկելի առարկաները հնարաւոր է քննել միայն որպէս կառոյցներ: ԵՀի տեսանկիւնից «հնչոյթաբանական իրողութիւնների ճիշտ նկարագրութիւնը իր մէջ չպիտի պարունակի որեւէ այլ բան, խորհրդանիշների վերացական գործառութիւնների համակարգուած նկարագրութիւնից բացի» (86): Գործառոյթի հասկացութիւնը Շահումեանը կիրառում է «վերացական տեսական համակարգերում խորհրդանիշների գործառոյթների» նշանակութեամբ՝ եզրակացնելով, որ ցանկացած տեսական հասկացութեան բնորոշումը պիտի յանգի «խորհրդանիշների գործառոյթների հաւաքուծուի ցուցումի» եւ դրանում է

«կառուցուածքային նկարագրութեան էութիւնը» (87): Յարաբերակցային-ֆիզիկական հնչոյթաբանական տեսութիւնները, Շահումեանի կարծիքով, չեն բաւարարում կառուցուածքային նկարագրութեան պահանջներին, որովհետեւ հասկացութիւնները, որոնցով նրանք գործառում են, ազատուած չեն ֆիզիկական սուբստանցից: Ըստ ԵՀի հեղինակի, կառուցուածքային լեզուաբանութեան երկաստիճան տեսութեան ուղին անցնում է Սոսիւրի «Լեզուն ծնւ է եւ ոչ թէ սուբստանց» յեղափոխական դրոյթից բոլոր կարեւոր հետետեսութիւնների հետետողական դուրս բերման միջով (87):

ԵՀի՝ որպէս հնչոյթաբանական հայեցակարգի սոյն քննութիւնը բաւարար հիմք է տալիս հետեւեալ եզրակացութիւնների համար.

1) Կառուցուած լինելով վերացական տեսական (այդ թւում՝ բնական) գիտութիւններում լայնօրէն կիրառուող *վարկածային-արտածական մեթոդի* սկզբունքներով՝ ԵՀն ինքն էլ նախորդող փուլի հնչոյթաբանական տեսութիւնների համեմատութեամբ ձեռք է բերել խիստ վերացական տեսական նկարագիր: Հնչոյթաբանական բոլոր ուսմունքներից այն ամէնից յետետողականն է եղել սոսիւրեան վերոյիշեալ կանխադրոյթը կիրառելու հարցում: Աւելի հետետողական, քան լեզուոյթաբանութիւնը եւ նկարագրական հնչոյթաբանութիւնը: ԵՀն հակուած էր դէպի իր ժամանակի նորարական լեզուաբանական ուղղութիւնը՝ *սերող լեզուաբանութիւնը* (generative linguistics), որը, իբրեւ ամերիկեան կառուցուածքային լեզուաբանութեան դրսեւորումներից մէկը, լեզուի կառուցուածքաբանական քննութիւնը նոյնացնում էր նրա ձեւայնացուած քննութեան հետ: Շահումեանի՝ դէպի սերող լեզուաբանութիւնը հակուածութեան լրացուցիչ վկայութիւն է նրա հետեւեալ միտքը. «Փոխակերպական քերականութեան տեսական նշանակութիւնը կայանում է նրա վիթխարի բացատրողական, համադրողական ուժի մէջ: Փոխակերպական քերականութեան առանցքը լեզուի միջուկի մասին գաղափարն է, որը բաղկացած է պարզագոյն լեզուաբանական կառուցուածքներից, որից կարող են դուրս բերուել շատ կամ քիչ բարդութեան բոլոր միւս լեզուաբանական կառուցուածքները»³¹: Այսինքն, ի դէմս սերող լեզուաբանութեան՝ Շահումեանը տեսնում էր այն, ինչը նրա կարծիքով պակասում էր

կառուցումաձային լեզուաբանության աանդական ուղղություններին:

2) ԵՀն երբեւէ ստեղծուած ամբողջական, հետետողական եւ ինքնատիպ հնչոյթաբանական ուսմունքներից է: Այն ներառում է ինչպէս հատոյթային, այնպէս էլ վերհատոյթային հնչոյթաբանական մակարդակների բոլոր կարետոր իրողութիւնները եւ փորձում է ԵՀի դիրքերից պատասխանել այդ գիտակարգին առնչուող հիմնական հարցադրումներին: Ինչպէս որեւէ նոր տեսութիւն, ԵՀն նոյնպէս հրապարակ է իջել նախորդող տեսութիւնների խոցելի կողմերը յաղթահարելու յաակնութեամբ, սակայն պիտի նկատել, որ, արժէքատր գաղափարներ առաջարկելով հանդերձ, դէպի լեզուի ձեայնացում (=իմաստային կողմից կտրում) նկարագրութիւնն իր դրսետրած հետետողական հակումաձութեամբ գրեթէ խզման է հասցնում հնչիւնաբանական եւ հնչոյթաբանական հարթակների միջեւ յարաբերակցութիւնը: Կառոյցքի՝ որպէս սուբստանցից, այսինքն՝ նիպական իրականութեան բաղադրիչից բացարձակորէն կտրում միատրի ըմբռնումը հնչոյթաբանական հարթակի միատրները (հնչոյթը, վերացարկուած հնչոյթակերպը, կոլմինատորը եւն) կտրում է իրենց նիպական հիմքերից եւ վերածում հնարանքների: Ճիշտ է՝ կառոյցքի հասկացութիւնը կոչում է տեսական կառուցումների միջոցով բացատրելու լեզուական իրողութիւնները, բայց հենց բացատրելու եւ ոչ թէ փոխարինելու դրանց: Մեր կարծիքով լեզուաբանութեան ուսումնասիրութեան նիպը պիտի լինեն բուն լեզուական իրողութիւնները, իսկ կառոյցք(ներ)ը պիտի վերաբերեն անդրլեզուաբանութեանը (metalinguistics), քան բուն լեզուաբանութեանը:

3) Ինչպէս Շահումեանի կողմից առաջարկում ԵՀն, այնպէս էլ առհասարակ նրա կառուցումաձաբանական տեսութիւնը, որի ամբողջական շարադրանքը հեղինակի *Կառուցումաձային Լեզուաբանութիւն* մենագրութիւնն է, առաջարկում գաղափարների թարմութեամբ եւ ինքնատիպութեամբ չեն զիջում իր ժամանակի նոյնաբնոյթ տեսութիւններին, ուստի ամէնեւին էլ պատահական չպէտք է համարել, որ ժամանակակիցներից ոմանք չեն վարանել կառուցումաձային լեզուաբանութեան մէջ ընդունելու շահումեանական դպրոցի գոյութեան փաստը³², իսկ *Մոսկովեան գործառական հնչոյթաբանութեան* հայրերից Ալեքսանդր Ռեֆորմատսկին,

ակնարկելով 1950ականներին հնչյոթի հասկացութեան շուրջ Սերգեյ Ի. Բեռնշտեյնի հետ բանավեճում Շահումեանի անգիշում կեցումը³³, վերջինիս «յոխորտացող» պահումների ետեւում տեսել էր վաղուայ ինքնատիպ լեզուաբանին³⁴:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Տե՛ս՝ V. G. Gak, “Leksikologiya // Linguisticheskiiy Entsiklopedicheskiy Slovar” (Բառագիտություն // լեզուաբանական հանրագիտական բառարան), Մոսկուա, «Sovetskaya Entsiklopediya», 1990, էջ 260:
- ² Տե՛ս՝ S. K. Shahumyan, *Sovremennoe Sostoyanie Dvukhstupenchatoy Teorii Fonologii. Issledovaniya Po Fonologii* (Հնչյոթաբանութեան երկաստիճան տեսութեան ժամանակակից վիճակը. հնչյոթաբանական ուսումնասիրություններ), Մոսկուա, «Նաուկա», 1966, էջ 3. Նաեւ նոյնի՝ S. K. Shahumyan, *Strukturalnaya Linguistika* (Կառուցումաբանական լեզուաբանություն), Մոսկուա, «Նաուկա», 1965, էջ 14: Շահումեանը իր ժամանակի կառուցումաբանական լեզուաբանութեան թերություններն է համարում այն, «.... որ մի կողմից՝ լեզուի կառուցումը դիտում է որպէս վարկած լեզուի խորքային կապերի մասին, իսկ միւսից՝ կառուցումային լեզուաբանությունը նոյնացում է կայական լեզուաբանութեան հետ: ... Որպէսզի ժամանակակից կառուցումաբանական լեզուաբանութեան մէջ ընդունում կառուցումների ըմբռնումը կարողանայ իսկապէս արդիւնաւէտ լինել, անհրաժեշտ է վերանայել կառուցումաբանական լեզուաբանութեան առարկայի մասին հարցը» (նոյն, էջ 15):
- ³ S. K. Shahumyan, *Problemy Teoreticheskoy Fonologii* (Տեսական հնչյոթաբանութեան հիմնահարցերը), Մոսկուա, «IAN SSSR», 1962: Այս գրքին յղումները տրւում են բուն շարադրանքում:
- ⁴ Լենինգրադի (Ս. Պետերբուրգի) դպրոցի հնչյոթաբանական ուսմունքը մենք որակել ենք որպէս *ձայնաբանական-արվարձերական* (Վ. Զ. Պետրոսեան, «Հնչյոթի Գաղափարի Սկզբնատրումը եւ Հնչյոթաբանական Գիտակարգը», *Ընդհանուր եւ Հայ Լեզուաբանութեան Հարցեր*, Երեւան, Փրինթինգթոն, 2015, էջ 60-82): Մեր կարծիքով այդ երկու բնորոշումների միջեւ հակասութիւն չկայ. նրանց տարբերութիւնը *լայնի* (Շահումեանինը) եւ *ներդի* (մերը), այլ եզրոյթաբանութեամբ՝ *սեռի* եւ *լեզուական* յարաբերակցութիւն է:
- ⁵ N. S. Trubetskiy, *Osnovi Fonologii* (Հնչյոթաբանութեան հիմունքներ), Մոսկուա, «Aspekt press», 2000:
- ⁶ Lui Yelmslev, “Prolegomeny Teorii Yazika” (Լեզուի տեսութեան նախագիտություններ), *Novoe V Linguistike*, I issue, Մոսկուա, «ILL», 1960, էջ 264-389:
- ⁷ W. F. Twaddell, *On Defining the Phoneme*, Language Monograph, N 16, Baltimore, «RIL», 1935:
- ⁸ R. Jakobson, Gunar M. Fant, M. Halle, “Vvedenie V Analiz Rechi” (Խոսքի վերլուծութեան ներածություն), *Novoe V Linguistike*, II issue, Մոսկուա, «ILL», 1962, էջ 173-230. Նաեւ՝ R. Jakobson, M. Halle, “Fonologiya I Yeyo Otnosheniye K

Fonetike" (Հնչյթաբանությունը եւ նրա յարաբերությունը հնչյունաբանությանը) *Novoe V Linguistike*, II issue, Մոսկուա, «ИЛ», 1962, էջ 231-278. Նաեւ՝ E. Cherry, Halle, R. Jakobson, "K Voprosu O Logicheskome Opisanii Yazikov V Ikh Fonologicheskome Aspekte" (Լեզուների տրամաբանական ուսումնասիրության հարցի մասին՝ նրանց հնչյոթաբանական հայեցակերպում), *Novoe V Linguistike*, II issue, Մոսկուա, «ИЛ», 1962, էջ 279-298:

⁹ Գործնական տեսություններից ֆիզիկական տուբստանցի, այն է՝ հնչյունական նիւթի հետ հնչյոթի յարաբերակցությունը անելի շեշտում է մոսկովեան դպրոցի ներկայացուցիչների կողմից տրուած բնորոշումներում (A. A. Reformatskiy, *Vvedenie V Yazkovedenie* (Լեզուաբանության ներածություն), Մոսկուա, «Prosveshchenie» Հրատը, 1967, էջ 211), քան Պրահայի դպրոցի (Trubetskoy, էջ 43):

¹⁰ Trubetskoy, նոյն:

¹¹ Կառոյցները՝ (կոնստրուկտներ) հասկացություններ են գիտութեան ոչ-դիտարկելի առարկաների մասին, որոնք կանխադրում են դիտարկումով տրուած փաստերը բացատրելու համար: Կոնստրուկտի հասկացությունը լեզուաբանութեան մէջ լայնօրէն կիրառուել է 1970ականներին՝ ըստ էութեան, յանգեցնելով լեզուական միատրի եւ նրա մասին պատկերացման տրամագծօրէն հակադիր ըմբռնումների: Կառոյցքի շահումեանական ըմբռնմանը շատ մօտ է, եթէ չասենք՝ նոյնական է, Վ. Ա. Զուեգինցելի պատկերացումը, որում եւս նոյնացում են լեզուական միատրը եւ նրա մասին լեզուաբանական պատկերացումը՝ կոնստրուկտը (V. A. Zvegintsev, *Yazyk i Linguisticheskaya Teoriya* (Լեզուն եւ լեզուաբանական տեսությունը), Մոսկուա, 1973, էջ 15): Լեզուական միատրի այսպիսի ըմբռնման դէմ առարկել են Ֆ. Բերեզինը եւ Բ. Գոլովինը (F. M. Berezin, B. N. Golovin, *Obshchee Yazikoznanie* (Ընդհանուր լեզուաբանություն), Մոսկուա, «prosveshchenie» Հրատ., 1979, էջ 10-11):

¹² Հնչյոթաբանական բաղադրիչ, որն ունի զագաթնակէտային գործառոյթ:

¹³ Համանման տեսակէտ է արտայայտել նաեւ Եու. Ստեպանովը (Yu. S. Stepanov, *Osnovy Obshchevo Yazikoznaniya* (Ընդհանուր լեզուաբանութեան հիմունքներ), Մոսկուա, «prosveshchenie» Հրատ., 1975, p. 81-82):

¹⁴ Օրինակներն ըստ O. S. Akhmanova, *Ocherki Po Obshchey Lexikologii* (Ընդհանուր բառագիտութեան ակնարկներ), Մոսկուա, «ГУПМП РСФСР», 1957, էջ 197: Այս գրքից են նաեւ Շահումեանի կողմից թերութիւն օրինակները: Այդպիսիք են նաեւ հայերէնի դարպաս-դարբաս, հոնկուր-հոնգուր, գ(ը)ոգ-գ(ը)ո կրկնակները: Ռուսերէնում այսպիսի բառերի թիւն շատ անելի մեծ է:

¹⁵ N. Chomsky, "Sintaksicheskie Strukturi" (Շարահյուսական կառուցվածքներ), *Novoe V Linguistike*, II issue, Մոսկուա, «ИЛ», 1962, էջ 412-527. Նաեւ նոյնի՝ "Logicheskie Osnovi Linguisticheskoy Teorii" (Լեզուաբանական տեսութեան տրամաբանական հիմունքները), *Novoe V Linguistike*, IV issue, «ИЛ», էջ 465-575:

¹⁶ L. Yelmslev, "Ponyatie Upravleniya" (Կառավարման սմբռնումը)՝ *Istoriya Yazikoznaniya XIX-XX Vekov V Ocherkakh i Izvlecheniyakh* (XIX-XX դարերի

լեզուաբանության պատմութիւնը ականարկներով եւ քաղաածքներով), խմբ.՝ Վ. A. Zvegintsev, Բ. Մաս, Մոսկուա, «prosveshchenie» Հրատ., 1965, էջ 101). նաեւ՝ L. Yelmslev, *Metod Strukturnovo Analiza V Linguistike* (Կառուցումաբանական վերլուծության մեթոդը լեզուաբանության մէջ) *Istoriya Yazikoznaniya XIX-XX Vekov V Ocherkakh I Izvlecheniyakh* (XIX-XX դարերի լեզուաբանության պատմութիւնը ականարկներով եւ քաղաածքներով), խմբ.՝ Վ. A. Zvegintsev, Բ. Մաս, Մոսկուա, «prosveshchenie» Հրատ., 1965, էջ 108):

¹⁷ Yelmslev, Prolegomeny, էջ 316:

¹⁸ Նոյն, էջ 324:

¹⁹ Նոյն, էջ 323:

²⁰ Shahumyan, *Problemy*, էջ 57:

²¹ Yelmslev, Prolegomeny, էջ 321:

²² Twaddell, էջ 39:

²³ Նոյն, էջ 39:

²⁴ Նոյն, էջ 38:

²⁵ Նոյն:

²⁶ Տե՛ս՝ Jakobson, Halle, էջ 245:

²⁷ Նոյն, էջ 254-258: Ըստ Ստեպանովի, ինչպէս առհասարակ 1950ականներին առաջարկուած համընդհանուր երկատումային դասակարգումները, Եակոբսոնի, Ֆանտի եւ Հալլի կողմից մշակուած դասակարգումը եւս փորձում է «հաշտի առնել բոլոր հնարատոր խօսքային հնչիւնները, որպիսիք միայն ունակ է արտաբերելու մարդը», իրականում, սակայն, երկատումային դասակարգումը բացայայտում է միայն հնչիւնատիպերը, որովհետեւ իրական խօսքում արտաբերուող հնչիւնների միջեւ տարբերութիւնը ոչ թէ «կամ մէկը-կամ միւսը» սկզբունքով է, այլ՝ աստիճանական հակադրութեամբ (Stepanov, *Osnovi*, էջ 68-69):

²⁸ Jakobson, Halle, էջ 240:

²⁹ Trubetskoy, էջ 21:

³⁰ Jakobson, Halle, էջ 235-236:

³¹ S. K. Shahumyan, "Teoreticheskiye Osnovi Transformatsionnoy Grammatiki" (Փոխակերպական քերականութեան տեսական հիմունքները), *Novoe V Linguistike*, IV issue, Մոսկուա, «ИЛ», 1962, էջ 408:

³² Տե՛ս՝ O. S. Akhmanova, E. A. Afonov, V. Davidov, *K Voprosu O Sushchnosti I Metazyazike Sintaxicheskoy Fonetiki* (Շարահիւսական հնչիւնաբանութեան անդրլեզուի եւ էութեան հարցի մասին), *Issledovaniya Po Fonologii* Հրատ., Մոսկուա, 1966, էջ 219:

³³ Ս. Կ. Շահումեանն այդ քանալէճին մասնակցել է "Problema Fonemu" (Հնչոյթի հիմնահարցը) յօդուածով՝ *Izvestiya, AN SSSR, OLY, XI v., 4 issue*:

³⁴ Տե՛ս՝ A. A. Reformatskiy, *Iz Istarii Otechestvennoy Fonologii* (Հայրենական հնչոյթաբանութեան պատմութիւնից), Մոսկուա, «Nauka», 1970, էջ 37:

THE TWO-LEVEL THEORY OF PHONOLOGY OF SEBASTIAN SHAHUMYAN
(Summary)

VARTAN Z. BEDROSSIAN
vz.petrosyan@mail.ru

Two-level phonology, elaborated by S. K. Shahumyan, was an early innovation in the phonological system, which was already rich in different conceptual approaches. The following features are typical of two-level phonology. 1) the use of the *hypothetical-deductive method* as a general scientific basis, in contrast to other theories at the basis of most of which lies the *inductive* method, 2) the use of the construct as the notion of scientific abstraction in the phonemic analysis and, according to this, the differentiation between the two levels of abstraction – *the stage of observation* and *that of constructs*, in contrast with the other theories of the phoneme, which are characterized by the one-level approach. 3) the import of the concept of “linguistic behavior” as a means of phoneme-distinction, in contrast with other theories, most of which (even the ones which give preference to the formal side of the phoneme) to some extent take into consideration the meaning-differentiating factor when differentiating between the phonemes. 4) the wholeness, i.e. two-stage phonology includes the two levels of phonemic analysis – *the segmental level* and *the suprasegmental one*. 5) the succession – two-stage approach, which lies at the basis of the analysis, is used in succession in the analysis of subphonemic, phonemic and supraphonemic phenomena. It should be considered that the vulnerable point of two-level phonology is the use of the notion of construct as that of scientific abstraction towards the phoneme and other constituents, which not only deprives the latter of their linguo-speech bases, but also puts in question the appropriateness of their study in general.